

Левітас Ф.Л.,
завідувач кафедри
методики суспільно-гуманітарної освіти та виховання
Інституту післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор історичних наук, професор

ВЧИТЕЛЬ, ЯК НОСІЙ ЦІННОСТЕЙ

В статті йдеться про формування політичної культури і ціннісних орієнтацій українського вчительства XIX - XXI ст. Автор намагався викласти власне бачення на творчій портрет сучасного педагога.

Ключові слова: українське вчительство; гуманістичні ідеї освіти; загальнолюдські і національні цінності.

Початок XXI століття визначив глибоку кризу не тільки основ ліберального суспільства (політики, економіки, культури), а змусив по-новому замислитися над майбутніми стандартами освітнього простору. Традиційно, на етапах розбудови української державності педагогічна складова займає не останнє місце. Тому і відзначається значний суспільний інтерес до проблеми навчання і виховання молоді. Не випадково на одному з шановних українських Інтернет ресурсів з'явився роздум політика-освітянина: «Наших сучасних дітей XXI століття вчать вчителі XX ст. за методиками XIX століття». В цьому роздумі безумовно є певне раціональне зерно. Але в той же час таке своєрідне запрошення до дискурсу вимагає осмислення педагогічної спадщини XIX – поч. XXI ст. хоча б на рівні узагальнень. XIX ст. для України, для української освітянської спільноти були своєрідним «золотим часом». Просвітницька діяльність сучасників часу М.Пирогова, К.Ушинського, М.Драгоманова, Б.Грінченка, С.Русової є фундаментом сучасної педагогічної думки України. Для епохи «валуєвських

циркулярів» та «емських указів» освітянин, вчитель мав виглядати таким собі знавцем предмету та суворим наставником молоді. Не випадково, що поруч з крейдою біля дошки, вчитель зображувався з довгою лінійкою та вказівкою як засобами виховання старанності до навчання. Такий образ повністю відповідав чиновницькому гаслу: «Різка розум гострий, пам'ять збуджує»[1]. Але навіть в жандармській країні та казарменній системі освіти, яка була атрибутом імперської держави, звучали голоси вчителів відданих своїй професії і справі навчання і виховання молоді. Вони були носіями інших, демократичних, цивілізаційних, гуманістичних цінностей навчального процесу, про що писали «Що може бути кращим, піднесеним ніж зв'язок з молодим поколінням, в якому плоди знань пробуджують прагнення до світу і правди»[2]. В умовах політичної реакції, соціальної невлаштованості більшості вчителів, низької заробітної плати, тиску з боку адміністрації, освітяни були носіями важливих професійних орієнтацій і чеснот. Не випадково серед випускових робіт курсистів літніх педагогічних курсів Київського навчального округу зазначалося: «... педагогами називаються тепер ті, які поставили головною метою свого життя... працювати на користь підростаючої юні і студентів» [3].

Серед вчительства і викладачів вистачало справжніх патріотів України, які навіть в умовах цензури намагалися зберегти і донести до молоді величну історичну спадщину своєї Вітчизни.

Про цей час згадує один з українських діячів Б Ржепецький: «...дух український все таки не заглух... Наприклад учитель літератури несподівано прочитає шевченківські «Думи мої, думи мої»... Або вчитель історії – безсумнівно прихований українофіл – надзвичайно широко й цікаво розповість у класі про Запорізьку Січ... А коли одна з учениць не вивчила лекції про Січ, то він її завстидав: «Ваше прізвище кінчається на –ко, а ви не вивчаєте лекції про Січ» [4]. Велике патріотичне піднесення існувало серед студентської молоді, ідеали якої окреслив молодий студент А.Лівицький: «Подумайте, яка шляхетна мета – боротися за волю України. Адже селянство

і робітництво нашої батьківщини поневолені не тільки соціально, але й національно і тому ми мусимо боротися за них, за українських селян і робітників...» [5].

На крутих поворотах історії українське вчительство демонструвало свою громадянську позицію, непоказовий патріотизм, розуміння викликів часу. Так зовсім несподіваним для царату стала заява вчителів київських літніх педагогічних курсів 1906 р. про необхідність впровадження в навчальний процес української мови разом з російською, обов'язкове вивчення учнями історії України, географії України, народознавства [6]. Зазначимо, що патріотична резолюція вчительства була прийнята на момент спаду революційної боротьби в країні, існування цілої низки репресивних законів та надзвичайного стану, запровадженого міністром внутрішніх справ П.Столипіним. Більшість патріотично налаштованих вчителів не залишаться байдужими до долі України і візьмуть активну участь в національно-визвольній революції 1917-1921рр.

З самого початку радянської державності правляча комуністична верхівка декларувала широку програму освіти суспільства, основу якої складало поєднання навчання і комуністичного виховання молоді. Не зважаючи на обов'язковість сприйняття нормативних ідеологічно-партійних декретів , українське вчительство виступило носієм національних цінностей в нових історичних умовах. Наприклад, сотні майбутніх вчителів, які навчалися на київських трьохрічних педагогічних курсах ім. Бориса Грінченка 1922-1925 рр. лекції слухали виключно українською мовою. Поруч з обов'язковим вивченням ідеологічних курсів, великий інтерес викликали педагогіка, психологія, етика, курси з українознавства (комплекс суспільно-гуманітарних дисциплін) цікаво, що серед студентів-грінченківців вирізняється постать М.М. Грищенка, людини яка в свій час стала сподвижником В.О. Сухомлинського, педагогічні ідеї якого орієнтувалися не на засвоєння певної суми знань, а формуванні ціннісних орієнтацій учнів:

любіві до рідної землі, шанування своєї родини, друзів, близьких, сусідів, самовідданої праці, як основи життя суспільства[7].

Тоталітарна влада добре розуміла значущість, роль і місце вчителя в навчально-виховному процесі та намагалася використати педагогічні кадри для зміцнення радянської системи. Не випадково очільник більшовиків В.Ленін на поч. 20х років проголосив: «В нашому суспільстві вчитель буде поставлений на «небувалу висоту». Але як показало реальне життя ленінський вислів залишиться не більше ніж декларацією. Тоталітарна влада не тільки намагається тримати під постійним контролем вчительство, а безпосередньо вдавалася до репресій щодо педагогів. Так в другій половині 30х років прокотилася хвиля арештів серед педагогів, особливо в м. Києві, які звинувачувалися в українському буржуазному націоналізмі. Погром влаштований НКВС в київських школах поставив на межу катастрофи 1937/1938 навчальний рік в столиці. Ідеологічна модель радянської освіти будувалась на стійких компартійних ідеологіях які розглядали людину як гвинтик потужної тоталітарної системи. Мотивами до освіти в такій системі виступали необхідність відданості ідеям В.Леніна – Й.Сталіна, комуністичній партії і готовності до будівництва комуністичного суспільства. Казарменна система освіти активно пропагандувала соціалістичний колективізм, засуджуючи індивідуалізм і особисті прагнення людини; висміювалися милосердя і гуманізм, які трактувалися «попівщиною», ідеологічні штампи і стереотипи розглядалися як єдино вірні погляди на розвиток людини і суспільства. Спроби будь яких дискурсів, пошук наукових і суспільних альтернатив могли стати трагічними в долі будь-якої людини.

При всіх складних суспільно-політичних процесів і критичному осмисленню минулого зазначимо, що більшість вчителів професійно і самовіддано виконували свої обов'язки. Аналіз морально-етичного образу молодих людей передвоєнних 30х років свідчить про їх високі патріотичні почуття, національні та інтернаціональні погляди, готовність до активного суспільно-політичної, трудової діяльності або захисту Вітчизни. Подвиг і

жертвність українського народу в роки Великої Вітчизняної війни, особливо молоді, якнайкраще це підкреслює. «Ми б'ємося за те, чому немає ціни в світі - за Україну» - з хвилюванням написав про події минулої війни великий О.Довженко.

Взагалі радянська педагогічна думка залишила по собі суперечливі враження щодо форм управління, змісту і структури навчання і виховання. Не має сумніву, що з перших і до останніх днів радянської системи вона існувала як одна із ідеологічних клітин тоталітарного організму. Парадокс радянської освітньої моделі як раз полягає в тому, що більшість передових і творчих педагогів орієнтувалися не на догматичні концепції командирко-адміністративної системи, а на велику безсмертну спадщину К.Ушинського, А.Макаренка, В.Сухомлинського, Ш.Амонашвілі та ін. яка віддавала пріоритети не здобуттю знань в ім'я знань, а передбачала формування різноманітних чеснот і духовних переконань молодій людині.

Трансформація українського суспільства на початку 90х років досить суттєво вплинула на школу і весь освітній простір. Щоб бути відвертим, треба зазначити, що вітчизняна педагогічна думка виявилася неготовою дати відповіді на складні виклики часу. До речі, частина представників академічної педагогічної науки, використовуючи іноземні гранти, перетворилася на пропагандистів зарубіжних цінностей (індивідуалізму як способу визначення особистості; зневажливого ставлення до соціуму і оточуючого суспільства; критичного оцінювання минулого свого народу; меншовартосному відношенні до національних цінностей та ін..) Соціально-економічна криза першої половини 90х рр.. привела до суттєвих втрат висококваліфікованих кадрів як в школі, так і у вищих навчальних закладах. На зміну педагогам які пішли , прийшло чимало нових людей досить далеких від освітньої сфери, без розуміння тих гуманістичних цінностей і завдань, яким має служити вчительство. Професійний образ сучасного вчителя почав орієнтуватися виключно місією менеджера-організатора навчального процесу. В такій системі освітнього простору вважався як другорядним

виховний потенціал навчання, пріоритети віддавалися виключно одержанню знань, які мали сприяти успішній кар'єрі молодшої людини в майбутньому. Трендом-супутником навчального процесу стали загальні ідеї свободи, демократії. Як візії власної успішності - споживацтво, матеріальна забезпеченість. Ідеї української, народної, козацької педагогіки, які будувалися на принципах товариства, колективізму, відповідальності перед суспільством стали об'єктом пересмішництва чи вважалися анохронізмом. Не випадково, що такі зміни педагогічних орієнтирів, схоластики в педагогіці привели до глибоких деформацій в суспільній свідомості, в загальній кризі моралі, духовності. Проблема виявилась настільки складною і актуальною, що сьогодні міжнародні урядові і не урядові інституції розглядають як важливу складову сучасності інформаційно-психологічну і духовну безпеку суспільства в глобальних вимірах.

У складних викликах часу повертається розуміння, що цивілізаційні цінності (життя, честь, гідність і свобода людини) не мають національних кордонів, часових і просторових меж. Набуває нового звучання українська педагогіка яка історично ґрунтувалась на високих почуттях патріотизму, національної гідності, працьовитості, толерантності. В таких умовах зростає роль вчителя, як носія цінностей. Не втратили значущості чудові слова Ю.Яновського про роль і місце педагога: «Вчитель не собі належить, а народові.»

Портрет сучасного вчителя, як носія цінностей видається нам таким:

- вірність гуманістичним і демократичним цінностям, повага до дітей, вміння навчати і організовувати дитячий колектив, на добрі і важливі справи.
- Прагнення до самовдосконалення, навчання передового педагогічного досвіду, комунікації зі своїми колегами.
- активна громадянська позиція, патріотизм, вчитель як приклад в повсякденності (у побуті, культурі поведінки, в ставленні до оточуючого світу, до рідних, близьких, товаришів, колег)

– Сучасність вчителя, його налаштованість на оптимізм у викладанні і вихованні молоді, розуміння сучасних викликів і суспільних перспектив.

Моделлю формування сучасного педагога може служити ідея лідерства–служіння суспільству, народу, дітям, яку презентує колектив Київського Університету ім.Бориса Грінченка. Не випадково духовний лідер університету, яким є Б.Д.Грінченко на порозі нової України писав:

«Безмірна дяка вам, Великій творці!

У храмі вашому покірно я схиляюсь –

І вслід за вами йти, Небесні посланці,

Аж поки я живу – побожно присягаюсь.»

Джерела:

1.Центральний державний історичний архів України. Далі ЦФІА України ф.707, оп.317, спр.549, арк.8 зворот.

2. Так само. – арк..10

3. Так само ф.707, оп.317. спр.556, арк..41

4. М.Левицька. На грані двох епох. – Нью Йорк, 1972 – С8

5. Так само. – с.9

6. Український вестник 1906. - №14 – с.965-967

7.Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади і Управління України ф.166, оп.3, спр.635, арк.6-20.

В статъе речъ идет о формировании политической культуры и ценностных ориентаций украинского учительства XIX - XXI вв. Автор пытался изложить собственное видение творческой портрет современного педагога.

Ключевые слова: украинское учительство; гуманистические идеи образования; общечеловеческие и национальные ценности.

The article depicts shaping of political culture and values of Ukrainian teachers of XIX-XXI century. The author describes a creative portrait of a modern teacher from his own perspective.

Key words: *Ukrainian teachers, humanistic ideas of education, values common to all mankind, national values.*